

„Közel, s Távol”

II.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból*

2012

„Közel, s Távol” II.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból*

2012

ÚJ SZÉCHENYI TERV

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszecenyterv.gov.hu
06 40 638 638

A projektek az Európai Unió
támogatásával valósulnak meg.

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0030 „Önálló lépések a tudomány területén”

Eötvös Collegium

Budapest, 2012

Felélő kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztő: Takó Ferenc

Korrektúra: Doma Petra, Jámbor Aliz Laura, Kövi Franciska,

Sándor Angelika, Takó Ferenc

Copyright © Eötvös Collegium 2012

Minden jog fenntartva!

Nyomdai kivitel: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Felélő vezető: Kovács Jánosné ügyvezető igazgató

ISBN: 978-963-89596-1-4

Sándor Angelika

Amit az udvariasságelmélet nem tud

Bevezetés

Az udvariasságelmélet születése a Grice-féle kooperativitási elvhez kapcsolódik.¹ Grice állítása szerint ez az elv uralja a társalgást, ennek köszönhetően lehetséges, hogy tartalmilag vagy formailag hiányos mondatok közlése által is sikeres lesz a kommunikáció. A beszélők négy fő elvnek engedelmeskednek, nevezetesen a mennyiség, a minőség, a relevancia és a mód maximáinak, amelyek betartását egymásról kölcsönösen feltételezik. Brown és Levinson² azonban mindezt nem tartotta elégségesnek mint a társalgást mögöttesen irányító elvet. Három egymástól független kultúra nyelvét vizsgálva szisztematikus eltéréseket találtak a maximák megszegésével járó megnyilatkozások közt, amelyek közös vonása az udvariasság. Udvariasságelméletüket univerzálisnak kiáltották ki, külön utalásokkal a koreaira és a japánra, amelyek igen ismert példái az olyan nyelveknek, ahol a beszéd szintek árnyaltan kódolják a társadalmi viszonyokat. E két nyelv esetében a leíró nyelvtanok megelégednek az udvariasságelméleti magyarázattal, hiszen sok (idealizált) szituációra valóban igaz, hogy ennek az elvnek engedelmeskednek a beszélők. Az empirikus adatokat vizsgáló tanulmányok azonban arról tanúskodnak, hogy a beszélők váltogatnak a beszéd szintek között, ráadásul ez egy egyre általánosabb tendencia, amely még a nyilvános beszédekben is megjelenik. Minthogy az udvariasságelmélet nem tud erről számot adni, több részelmélet született, amelyek ígéretes megoldásokat kínálnak specifikus helyzetekre. Esszémben azt foglalom össze, hogy mindezek fényében milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a koreai és a japán beszéd szint használat udvariasságelméleti keretben történő megragadása, illetve megemlítem a főbb részelméleteket, amelyek főleg a beszéd szint-változás leírására születtek.

¹ H. P. GRICE, „The Logic of Conversation” = *Syntax and Semantics* 3, szerk. COLE, P. – MORGAN, J., New York, Academic Press, 1975.

² P. BROWN – S. C. LEVINSON, *Politeness: Some Universals in Language Use*, Cambridge University Press, 1978.

Arculat, arculatfenyegető aktusok és a model person

Brown és Levinson a model personre, azaz a társadalomban jól funkcionáló „modellszemélyre” gondolva alkotta meg elméletét. A modellszemély rendelkezik arculattal (face), vagyis azzal az énképpel, amelyet a külvilág felé mutat, és amelyet önmagáról fenn kíván tartani.³ Az arculatfenyegető aktusok (face threatening acts, FTA) pedig minden olyan aktust jelölnek, amelyek az arculat, vagyis valaki társadalmi önképének lerombolását okozza, tehát amellyel kellemetlen helyzetbe lehet hozni mást vagy saját magunkat.⁴ Mivel bizonyos megnyilatkozások eleve arculatsértők, mint a parancs, a kérés, a tanács stb., az arculatsértés veszélye folyamatosan fennáll. A nyelvi udvariasságra tehát az arculatvesztés elkerülése érdekében van szükség.

*A koreai és a japán beszédshintek**A hagyományos, szociopragmatikai keret*

A koreai és a japán nyelvben⁵ a beszélők egy megnyilatkozásnál sem kerülhetik el a beszédshintek közti választást, hiszen a beszédshint hordozója az ige. A beszédshinteket elsősorban a társadalmilag meghatározott különbségeket megjelenítő igevégződésekként kezeli a koreai és a japán szakirodalom jelentős része, sőt a legújabb leíró nyelvtanok is.⁶ Ezek a szerzők többnyire arról számolnak be, hogy a konfuciánus hagyomány fontos része annak a paradigmának, amely olyan erősen befolyásolja a társalgáskor választott beszédshinteket. Ez a nézőpont Jones és Ono⁷ szerint az anyanyelvi beszélők intuícióin alapszik, és a kultúra ideológiáinak befolyásától sem mentes. Hogy a beszélők mit gondolnak saját nyelvhasználatukról, az azonban csak másodlagos jelentőségű lehet a külső megfigyelés eredményeihez képest.

A hagyományos felfogás szerint mindkét nyelv honorifikumai csoportosíthatók aszerint, hogy a megszólított vagy a referens felé fejeznek-e ki tiszteletet. A beszédshintek az utóbbi csoportba tartoznak, vagyis az igevégződés

³ A fogalom Erving Goffmantól származik (E. GOFFMAN, „Interaction Ritual” = *Essays on Face-to-Face Behavior*, Pantheon, 1967).

⁴ Francesca BARGIELA-CHIAPPINI: „Face and Politeness: New (insights) for old (concepts)”, *Journal of Pragmatics* 35 (2003), 1453–1469.

⁵ Koreain a modern szülői dialektust értem, japán nyelven pedig a hyöjungót.

⁶ L. a koreai nyelvről SOHN Ho-Min, *The Korean Language*, Cambridge University Press, 1999, a japán nyelvről SHIBATANI Masayoshi, *The languages of Japan*, Cambridge University Press, 1990, 357–383.

⁷ K. JONES-ONO TS., „The messy reality of style shifting” = *Style shifting in Japanese*, ed. K. JONES-ONO TS., Amsterdam, John Benjamins, 2008, 1–7.

a megszólított(ak)hoz igazodik. Eszerint tehát úgy volna ildomos – mert preskriptív szabályokról van szó –, hogy a társadalmilag magasabb pozíciójúak felé magasabb, az alacsonyabb vagy a beszélőével azonos szinten állók felé pedig alacsonyabb beszéd szintet hordozzon a mondatzáró ige.

A beszéd szintek az udvariasságelméletben

Az udvariasságelmélet a beszéd szint használatra lényegében ugyanazt a magyarázatot adja, amelyet a hagyományos, nyelv művelői magyarázat (amely inkább a nyelvi illetan része, semmint az elméleti nyelvészeté), de magasabb szintre emeli az, hogy ez egy minden nyelvre, sőt a nonverbális kommunikációra is kiterjedő elmélet.

Brown és Levinson pozitív és negatív arculatot különböztet meg.⁸ A negatív arculat mögött az a vágy áll, hogy az illető zavartalanul cselekedhessen, vagyis hogy saját területét ne sértse meg más, a pozitív arculat pedig az illető azon kívánságát tartalmazza, hogy vágyait legalább valaki és legalább részben jóváhagyja. Ilyen a szolidaritás, a dicséret vagy a helyeslés, elismerés egyéb formái. A negatív és a pozitív arculatot más-más jellegű FTA-k sértik meg: a kérés a negatív arculatot sérti, egy hiányzó bók pedig a pozitívát. Ami a beszéd szinteket illeti, Brown és Levinson a negatív udvariassági stratégiák részeként tartják számon. Ezeknél olyan változókat kell figyelembe venni, mint a hatalom (P), a távolság (D) és a kérés minősége (R), amelyek együttesen adják ki a kérés súlyosságát (W):

$$(1) \quad W_x = D(S,H) + P(H,S) + R_x$$

Ha tehát W értéke túl magas, akkor azt rendszerint egy udvariasabb beszéd szint (is) ellensúlyozza.⁹

Keleti ellenérvek

Ami az udvariasságelmélet univerzalizitását illeti, ezt sok támadás érte. Matsumoto¹⁰ amellet érvel, hogy az arculat fogalmának alkotói valójában angolszász arculatban gondolkodtak – mivel maguk is az angolszász kultúra tagjai –, ezért az általuk megfogalmazott univerzalizitások hatóköre nem ér el a keleti

⁸ Ezek Émile Durkheim pozitív és negatív rítusainak utódai (avoidance rituals, illetve presentation rituals), l. Émile DURKHEIM, *The Elementary Forms of the Religious Life*, Free Press, 1954.

⁹ BROWN–LEVINSON, *i. m.*

¹⁰ MATSUMOTO (1988).

társadalmakig. Szerinte Japánban nem az egyénből kellene kiindulni az arculat vizsgálatokkor, hanem az egyének alkotta hierarchikus rendszerből: míg Nyugaton az egyén a fontosabb, addig Keleten a hálózatban elfoglalt helyé a tisztelet, amelynek természetes velejárója a mások (alacsonyabb vagy magasabb) helyének az elismerése. Olyan példamondatokat hoz fel érvként, amelyek nem tartalmaznak semmilyen inherensen arculatfenyegető aktust, mégis tiszteleti szintet használ a beszélő.

A beszéd szint-váltkozás problémája

A koreai és a japán nyelvkönyvek és leíró nyelvtanok csak az egyes beszéd szinthez kötődő kulturális tudásról szólnak, de jellemzően nem térnek ki a beszéd szint-váltkozás jelenségére, amelynek során a beszélő ugyanazon diskurzusban, ugyanazon feltételek és hallgatóság mellett alkalmasszerűen vagy rendszeresen váltogat a beszéd szintek között. Ami az udvariasságelméletet illeti, nem tud mit kezdeni ezzel a jelenséggel. Ha (1) P és D változói fixek maradnak is, R módosulhat, és ez valóban okot adhat a beszéd szint-váltásra. Fukada és Asato¹¹ válasza Matsumoto fenti ellenérveire éppen az volt, hogy a nem inherensen arculatsértő megnyilatkozásokat (pl. kérés) is FTA-knak kellene tekinteni, hiszen a társadalmilag magasban álló megszólítása önmagában megnöveli W értékét. A beszéd szint-váltkozás azonban ezen is túlszár, és miként a modern nyelvhasználat legkülönbözőbb nyilvános és nem nyilvános beszéd műfajairól szóló megfigyelések is tanúsítják,¹² általános jelenségről van szó, amely számára igen szűkössé vált a hagyományos keret.

Részelméletek a beszéd szint-váltkozás megragadására

Az információs státusz szerepe

Eun és Strauss olyan koreai nyilvános beszéd-műfajokat vizsgáltak, mint a híradó, a talk show vagy a prédikáció.¹³ A beszéd szint-váltások megítélésük szerint szisztematikusak voltak, és összefüggnek az információ státuszával, vagyis azzal, hogy az elhangzottak új vagy köztudott, szubjektív vagy objektív jellegű

¹¹ FUKADA Atsushi–ASATO, Noriko: “Universal politeness theory: application to the use of Japanese Honorifics”, *Journal of Pragmatics* 36/11 (2004), 1991–2002.

¹² COOK (1997), EUN–STRAUSS (2004, 2005), FUKUDA (2005), OKAMOTO (2006), JONES–ONO (2008), KIM–SELLS (2007), KIM (2011).

¹³ EUN Jong Oh – Susan STRAUSS, “The information status in the alternation between deferential and polite forms in Korean public discourse”, *Language Sciences* 26 (2004), 251–272; EUN Jong Oh – Susan STRAUSS, “Indexicality and honorific speech level choice in Korean”, *Linguistics* 43/3 (2005), 611–651.

információt közvetítettek-e. A szerzőpáros nyilvános beszéddel kapcsolatos megfigyelései szerint a váltásban az is közrejátszik, hogy új vagy köztudott információ hangzik-e el: a formálisabb *-supnita* végződés az újdonságot kíséri, míg az udvarias *-yo* alak azt, amit már valószínűleg tud a hallgatóság. A kettő között olyan a különbség, mint a tények nyilvános és objektív bemutatása és egy nem hivatalos, szubjektív vélemény közlése közt. Ez ugyan nem ad teljes körű magyarázatot, hiszen csak a két legfelső beszédszinttel foglalkozik, a spontán beszédben viszont nem ritka mind a négy szint keverése.

Pozicionáláselmélet

A beszédszint-váltakozás mögött álló másik tényező lehet a beszélők identitásának összetett volta. Az egyénnek több, különböző szerepe mutatkozhat meg akár ugyanazon párbeszéd folyamán: a hivatáshoz kötött szerep, a magánember, a családi szerep stb., az aktuálisan releváns szerepek ezen váltakozásának kerete az ún. pozicionáláselmélet.¹⁴

Cook és Fukuda¹⁵ cikkei japán családok szülő-gyerek párbeszédeit vizsgálja. Megállapítják, hogy mind a gyerekek, mind a szülők használnak *-desu/-masu* (azaz udvarias) végződéseket, amelyeket a hagyományos felfogás szerint „indokolatlannak” kellene tekinteni, hiszen a családon belül az egyszerű alak dominál.¹⁶ A jelenség háttérében tehát más áll. A tény, hogy a társadalom tagjai több csoport-hoz is tartoznak (család, korosztály, foglalkozás szerint stb.), összetett identitással rendelkeznek, azzal jár, hogy a beszélők váltogathatnak e szerepek között, illetve hogy melyik oldalukat hangsúlyozzák ki a párbeszéd adott szakaszában. Erre akkor van lehetőség, illetve szükség, amikor az adott beszédhelyzetben egyszerre több társadalmi identitás megjelenése is indokolt.¹⁷ Cook szerint a szülők által használt igevégződés természetesen nem formalitást jelöl, sem pedig a Brown- és Levinson-féle negatív udvariassági stratégiák egyike, hanem a „publikus én” (public self) megnyilvánulásához tartozik, amely szorosan összefügg a társadalmi szerep megnyilvánulásával. A különböző társadalmi szerepek természetesen bizonyos mértékben determinálják a lehetséges igevégződéseket, tehát kapcsolódnak

¹⁴ KIM Ki-tae: “Positioning and multidimensional (im)politeness in Korean Oriental medical discourse”, *Journal of Asian Pacific Communication* 21/1 (2011), 34–59.

¹⁵ Haruko Minegishi, COOK: “The role of the Japanese masu form in caregiver–child conversation”, *Journal of Pragmatics* 28 (1997), 695–718; FUKADA Atsushi–ASATO Noriko: “Universal politeness theory: application to the use of Japanese Honorifics”, *Journal of Pragmatics* 36/11 (2004), 1991–2002.

¹⁶ SHIBATANI, *i. m.*

¹⁷ OKAMOTO S.: “Variability in Japanese (Discourse)”, *Encyclopedia of Language & Linguistics*, ed. K. BROWN, Cambridge University Press, 2006, 319–326.

a nyelvi udvariassághoz is, de ez utóbbi önmagában nem elégséges modellje a fenti jelenségeknek.

Az expresszív jelentés elmélete

Az expresszív jelentéselmélet a jelentés egy másik dimenziójáról számol be, az expresszív tartományéről, amelybe a honorifikumok is beletartoznak.¹⁸ Ez tartalmazza ugyanis a propozicionális tartalmat kísérő, pragmatikai információt hordozó „emotív formákat”, amelyekből értesülhetünk a párbeszéd résztvevőinek hangulatáról és a hallgatóhoz, illetve a közlemény témájához való hozzáállásáról, valamint a beszélő társadalmi helyzetéről, neméről, koráról, de még a beszédhelyzetről is. A szerzők koreai példákra támaszkodva azzal érvelnek, hogy a koreai -si- partikula, a referensi honorifikum jelen van olyan mondatoknál is, amelyeknél hiányzik a megfelelő morfoszintaktikai egyeztetést kiváltó elem, támadva a hagyományos nézetet, miszerint a -si- csak akkor szerepelhet a mondatban, ha a referens társadalmilag magasabb pozíciójú személy.

Az expresszív jelentés elmélete foglalkozik a káromkodással, az indulatszavakkal, sőt a nem megszorító értelmű melléknevekkel is, de ami a honorifikumokat illeti, a szerzők csak a -si- referensi honorifikumról nyilatkoztak. De elgondolásuk alkalmazható a beszéd szintekre is, hiszen ami igaz a -si- partikulára a szerzők által megadott jellemzők közül, azok igazak rájuk is.¹⁹ A beszéd szint-váltakozásról tehát bizonyára számot tudna adni informális módon, kérdés marad viszont, hogy le tudja-e írni azt formális eszközökkel is.

Elvárások az ideális modelltől

A jelen cél tehát a koreai és a japán beszéd szint-váltakozás minél elegánsabb és minél átfogóbb leírása, amelyre a legalkalmasabb jelölt hosszú ideig a klasszikus udvariasságelmélet volt. De amint láthattuk, az nem tud számot adni a beszéd szintek összes használatáról, noha kétségkívül tartalmazza egy fontos jegyét. A részleméletek pedig, bár sokat elárulnak a beszéd szint-használat természetéről, nagyrészt informálisak (minthogy pragmatikai elméletekről van szó), vagy csak specifikus problémákról adnak számot, viszont nagy előnyük, hogy empirikus adatokból indulnak ki, nem pedig a „modellszemély” megnyilatkozásaiból.

¹⁸ J.-B. KIM – P. SELLS: „Korean honorification: a kind of expressive meaning”, *Journal of East Asian Linguistics* 16 (2007), 303–336, és az expresszív jelentés irodalmához lásd még Christopher Potts és Shigeto Kawahara munkásságát (<http://www.stanford.edu/~cgpotts/papers.html>).

¹⁹ Uo.

Hasonló előnyöket biztosíthatnának a pragmatika területén újabban alkalmazott elméleti keretek is, mint az optimalitáselmélet, a játékelmélet, a relevanciaelmélet vagy a metaforaelméletek, de azok az elvárások, amiknek az udvariasságelmélet megfelelt, továbbra is fenntartatnak: hiányosságai ellenére máig ez a beszéd-szintek legátfogóbb és legelegánsabb modellje.

Irodalomjegyzék

- BARGIELA-CHIAPPINI, Francesca: "Face and Politeness: New (insights) for old (concepts)", *Journal of Pragmatics* 35 (2003), 1453–1469.
- BROWN, P. – LEVINSON S. C.: *Politeness: Some Universals in Language Use*, Cambridge University Press, 1978.
- COOK, Haruko Minegishi: "The role of the Japanese masu form in caregiver–child conversation", *Journal of Pragmatics* 28 (1997), 695–718.
- EUN, Jong Oh – STRAUSS, Susan: "Indexicality and honorific speech level choice in Korean", *Linguistics* 43/3 (2005), 611–651.
- EUN, Jong Oh – Strauss, Susan: "The information status in the alternation between deferential and polite forms in Korean public discourse", *Language Sciences* 26 (2004), 251–272.
- FUKADA, Atsushi – ASATO, Noriko: "Universal politeness theory: application to the use of Japanese Honorifics", *Journal of Pragmatics* 36/11 (2004), 1991–2002.
- FUKUDA, Chie: "Children 's use of the masu form in play scenes", *Journal of Pragmatics* 37 (2005), 1037–1058.
- GRICE, H. P.: "The Logic of Conversation", *Syntax and Semantics* 3, eds. Cole, P. – Morgan J., New York, Academic Press, 1975.
- JONES, K. – ONO, Ts.: "The messy reality of style shifting", *Style shifting in Japanese*, eds. JONES, K. – ONO, Ts., Amsterdam, John Benjamins, 2008, 1–7.
- KIM, J-B. – Sells, P.: "Korean honorification: a kind of expressive meaning", *Journal of East Asian Linguistics* 16 (2007), 303–336.
- KIM, Ki-tae: "Positioning and multidimensional (im)politeness in Korean Oriental medical discourse", *Journal of Asian Pacific Communication* 21/1 (2011), 34–59.
- MATSUMOTO, Yoshiko: "Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese", *Journal of Pragmatics* 2 (1988), 403–426.
- OKAMOTO, S.: "Variability in Japanese (Discourse)", *Encyclopedia of Language & Linguistics*, ed. BROWN, K., Cambridge University Press, 2006, 319–326.

SHIBATANI, Masayoshi: *The languages of Japan*, Cambridge University Press, 1990, 357–383.

SOHN, Ho-Min: *The Korean Language*, Cambridge University Press, 1999.

Tartalomjegyzék

„KÖZEL”

HEVESI KRISZTINA: Mereruka vezír masztabájának mozgásbrázolásai. A 13-as kamra reliefjei.....	9
TAKÁCS DÁNIEL: III. Mereszanh sírja és környezete.....	27
KÖVI FRANCISKA: Kopt kolostori művészet: a Vörös és a Fehér kolostor.....	47
SUSÁNSZKI JUDIT: Pokoli történetek. Bibliai útikalauz a síron túl.....	59
GYÖNGYÖSI CSILLA: Az egyistenhit megvallásáról (tawhīd) szóló hadísz- gyűjtemény ismertetése Buḥāri <i>Ṣaḥīḥ al-Buḥāri</i> című művéből.....	69
SZÁLKAI KINGA: Politikai iszlám: Alternatíva Közép-Ázsia számára?.....	79
BAGYINKA KRISZTINA: Törökország új önmeghatározása. Az új török külpolitika.....	89

„TÁVOL”

NYESTE ZSOLT: A kauzalitás szerepe a <i>Gendzsi monogatariban</i>	101
SZÁJLI KRISZTINA: Edogawa Ranpo és a japán detektívregény.....	119
SÁGI ATTILA: A nyelvi sztenderdizációs folyamatokat elősegítő és gátló tényezők Japánban a XX. században.....	131
SÁNDOR ANGELIKA: Amit az udvariasságelmélet nem tud.....	143
FÜREDI CSILLA: Személyes névmások, személyre utaló szavak a japán genolektusokban.....	151
LÁZÁR MARIANNA: Az ókori kínai és japán bronztükrökön megjelenő Négy Égtájór kultusza.....	161
VÖRÖS ERIKA: Hegy a világban, világ a hegyben. A szakrális világ földi megnyilvánulása a japán eszmerendszerben.....	171
DEÁK BORBÁLA ZSUZSANNA: A nevári buddhizmus sajátos arca.....	187
DÓBER ÁGNES: Felhők és vérpoklok. A nőkről alkotott kép a vallásban a premodern Japánban.....	195
SINKA ZSÓFIA: Távoli Szépségek. Kisaengek.....	205
KÁPOLNÁS OLIVÉR: Dzsingisz kán visszatérése.....	217

„KAPCSOLATOK”

HARTYÁNDI MÁTYÁS: Az emberi test a korai kínai bölcseletben.....	225
BARTÓK ANDRÁS: Fortélyok és táblajátékok. A kelet-ázsiai és a nyugati stratégiai kultúra.....	233
ILKÓ KRISZTINA: Eskandély Máté. Egy középkori magyarországi remete Kínában?	243
TAKÓ FERENC: Érvek, technikák, autoritások. Matteo Ricci <i>Tianzhu</i> <i>shiyijének</i> érvelési módszeréről.....	255
HANÁK JÁNOS: Christovão Ferreira két arca	271
CSONTOS SÁRA: A magyar ősköltészet keleti kapcsolatai.....	281
KONTSEK ANDRÁS: A jogaszövegek magyar nyelvű interpretációi.....	289
DOMA PETRA: Japán Shakespeare?	299
DÉNES MIRJAM: Japonizáló díszletek, jelmezek és a tradicionális japán művészet kapcsolatai. Tervezők, források, látásmódok	305
SEBESTYÉN DÓRA: Japán békeszerződés, 1951.....	327
MUSZKA KATALIN: <i>Koryo Saram</i> : A Közép-Ázsiába deportált koreaiak története	337
CSENDOM ANDREA: A Japánban élő koreai kisebbség, <i>a zainichi</i> „probléma”. Félreértések a koreai betelepülések kapcsán és napjaink generációs problémái.....	347